

UOT: 339.9

Samir MƏHƏRRƏMOV
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, doktorant
s.maharramov@atmu.edu.az

Azərbaycanda qeyri-neft ixracında logistika təminatının mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

Assessment of the current status of non-oil export providing logistics services in Azerbaijan

Оценка текущего состояния логистического обеспечения нефтяного экспорта в Азербайджане

Xülasə: Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəlməmiş sürətli iqtisadi islahatlar həyata keçirilir. Ölkənin ixrac potensialının artırılması məqsədi ilə "Bir pəncərə" və "Yaşıl dəhliz" prinsiplərinin tətbiq edilməsi ilə xarici və yerli investorların qeyri-neft sektoruna maraqlarının artırılmasına və həmin sahədə çalışan işçi qüvvəsinin sayının və onların əmələ gətirdiyi dəyərin artırılmasına çalışılır. Müəllif ölkənin neft xammalından asılılığının azaldılması məqsədi ilə ölkənin qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirməklə ölkə iqtisadiyyatının diversifikasiya edilməsi məsələsinə nəzər yetirmişdir. Məqalədə Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun illər üzrə inkişaf dinamikası, qeyri-neft ixracında logistikanın mövcud vəziyyəti, ölkə iqtisadiyyatına təsiri və qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı görülən tədbirlər təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: qeyri-neft sektoru, devalvasiya, dövlət, özəl sektor, strateji yol xəritəsi.

Abstract: The Republic of Azerbaijan implements rapidly economic reforms aimed at developing the non-oil sector. Implementing of the "Single Window" and "Green Corridor" principles, to increase the country's export potential, interest of foreign and local investors and increasing the number of workers and their value in the non-oil sector. The author looks at to reduce the country's dependence on oil to touch of diversifying the country's economy by developing the country's non-oil sector. The article analyzes the dynamics of development of the non-oil sector in Azerbaijan over the years,

the current state of logistics in non-oil exports, the impact on the country's economy and the measures taken to develop the non-oil sector.

Keywords: non-oil sector, devaluation, state, provide sector, strategic road map.

Резюме: Азербайджанская Республика проводить успешные экономические реформы, направленные на развитие нефтегазового сектора. В целях увеличения экспортного потенциала страны с применением принципов «единого окна» и «зеленого коридора» предпринимаются усилия для повышения интереса иностранных и местных инвесторов к нефтегазовому сектору, а также способствуют увеличению числа рабочих сил в данной сфере. Автор рассматривает вопрос диверсификации экономики страны путем развития нефтегазового сектора с целью уменьшения зависимости страны от сырой нефти. В статье анализируются динамика развития нефтегазового сектора в Азербайджане за прошлые годы, текущее состояние логистики в нефтегазовом секторе, его влияние на экономику страны, а также меры, предпринятые для развития нефтегазового сектора.

Ключевые слова: нефтегазовый сектор, девальвация, государственный, частный сектор, стратегическая дорожная карта.

Giriş

Azərbaycanda 2015-ci ildə baş verən iki devalvasiyadan sonra Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2016-cı ildə verdiyi Fərmanla ölkə iqtisadiyyatının neft və qeyri-neft sektorları üzrə strateji yol xəritəsində qeyri-neft sektorunun iqtisadiyyatda inkişaf etməsi və perspektivləri xüsusilə qeyd edilmişdir [2]. Ölkə büdcəsinin xam neftdən gələn gəlirdən asılılığını azaltmaq, iqtisadiyyatı Holland sindiromundan qorumaq məqsədi ilə Starteji Yol xəritəsində ölkənin logistika və xarici ticarət imkanlarının artırılmasına dair verdiyi fərmanlarla qeyri-neft sektorunun iqtisadiyyatın lokomotivinə çevrilməsini müəyyənləşdirmişdir.

Azərbaycan Respublikasında qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəlməmiş sürətli iqtisadi islahatlar həyata keçirilir. Ölkənin ixrac potensialının artırılması məqsədi ilə "Bir pəncərə" və "Yaşıl dəhliz" prinsiplərinin tətbiq edilməsi ilə xarici və yerli investorların qeyri-neft sektoruna maraqlarının artırılmasına və həmin sahədə çalışan işçi qüvvəsinin sayının və onların əmələ gətirdiyi dəyərin artırılmasına çalışılır.

Məqalədə aparılan təhlillər devalvasiyadan əvvəlki 2011-2014-cü illər və devalvasiyadan sonra baş verən dəyişikliklər 2016-2018-ci illəri

əhatə edir. Həmçinin, 2015-ci ildə baş verən devalvasiyalar fonunda qeyri-neft sektorunun inkişaf tempini göstərmək olar.

Dünyada iqtisadiyyatında böhran və qeyri-neft sektoru potensialının inkişafına təsir edən amillər

Dünya ölkələri üzrə apardığınız araşdırmalara əsasən, 2008-ci ildə dünya iqtisadiyyatı daha bir böhranla üzləşdi. Amerika Birləşmiş Ştatları mənzil bazarında olan ipoteka böhranı "Lehman Brother" Bankının iflası ilə daha da dərinləşdi. 1850–ci ildə əsası qoyulan bankın XXI əsrin birinci onilliyində verdiyi ipoteka sahəsinə kreditlərin ödənişlərində yaranan çətin böhrana yol açmışdır. Növbəti on illərdə dünya ölkələri Amerika Birləşmiş Ştatlarının iqtisadiyyatında əmələ gələn böhran dalğasını öz iqtisadiyyatlarında da hiss etdilər. Dünya bazarında 2011-ci ildən baş verən neftin qiymətinin artımı 2015-ci ilə qədər davam etmişdir. 2011-ci ildə neftin bir barelinin qiyməti orta hesabla 87,04 dollardan 2015-ci ildə 50% enərək 41,85 dollar olmuş, 2016-cı ildə isə 36,34 dollar olmuşdur.

Cədvəl 1

Dünyada neftin 2011–2019-cu illər üzrə ortalama qiyməti

İllər	1 barel/dollar
2011	87,04
2012	86,46
2013	91,17
2014	85,60
2015	41,85
2016	36,34
2017	45,33
2018	58,15
2019	60,23

Mənbə: <https://www.statista.com/statistics/262858/change-in-opec-crude-oil-prices-since-1960/>

Qiymətin belə aşağı olması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası 2015-ci ildə iki dəfə devalvasiyaya 21 fevralda manatın dollar qarşısında 33,86% dəyər itirməsi [8]. 10 ay sonra 21 dekabrda isə manatın dollar qarşısında bir daha 33% dəyər itirməsinə məruz qalmışdır [9]. Devalvasiya nəticəsində ölkə iqtisadiyyatının çox sahəli şaxələndirilməsi ilə bağlı ölkə rəhbərliyi tərəfindən fərman və sərəncamlar imzalanmışdır. Qeyri-neft sektorunun ölkə iqtisadiyyatında həcmimin artırılmasına görə "Qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 yanvar 2016-cı il sərəncamında [11]

qeyd olunan bəndlər ölkə iqtisadiyyatının neftdən asılılığını azaltmağa yönəlik və uzaq hədəfli iqtisadi islahatların effektivliyindən xəbər verir. Həmin Sərəncamda qeyd olunur ki, Ölkə iqtisadiyyatı dünya iqtisadiyyatında rəqabətə davamlı və qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılmasına yönəlməli "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında ixrac yönümlü iqtisadi modelində qeyd olunur ki, kənd təsərrüfatı və emalı məhsullarına ixracla bağlı geri ödəmə dəstəklərinin verilməsi, ixrac missiyalarını, xarici bazarların araşdırılması və marketing fəaliyyətidir. Digər vacib olan məsələ isə "Made in Azerbaijan" brendinin xarici bazarlarda təşviqinə, yerli şirkətlərin ixracla bağlı xarici ölkələrdə sertifikat və patentlərin alınmasına, çəkilən xərclərin dövlət büdcəsi hesabına ödənilən hissəsi və ödənilmə mexanizmlərinin hazırlanması ilə ölkə iqtisadiyyatı çox şaxəli inkişafa maraqlıdır.

Ölkədə qeyri-neft sektorunun 2011–2017-ci illərdə inkişafı və perspektivləri

Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış konsepsiyasında "Yüksək rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyata doğru, nəqliyyat, tranzit və logistika infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, bölgələrin tarazlı inkişafı, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı və informasiya cəmiyyətinə keçidin təmin edilməsi və əsas olaraq "İnsan Kapitalı"-nın inkişafı və səmərəli sosial müdafiə sisteminin qurulması" öz əksini tapmışdır [1].

Cədvəl 2 və 3

Iqtisadiyyatın neft və qeyri-neft bölmələrində ümumi daxili məhsul istehsalı (səm qiymətlərlə)

carı qiymətlərlə, milyon manat

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ümumi daxili məhsul - cəmi	52,082.0	54,743.7	58,182.0	59,014.1	54,380.0	60,425.2	70,337.8	79,797.3
o cümlədən								
neft-qaz sektoru	25,829.9	24,487.3	23,778.1	21,405.2	15,382.2	19,552.6	25,005.4	31,758.6
qeyri-neft sektoru	23,196.1	26,864.4	30,525.9	33,195.9	34,138.8	35,951.1	40,228.0	41,810.9
məhsul və əlavə dəyər vergisi	3,056.0	3,392.0	3,878.0	4,413.0	4,859.0	4,921.5	5,064.4	6,228.2

ÜDM-in artım sürətləri, əvvəlki ilə nisbətən, faizlə

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ümumi daxili məhsul - cəmi	100.1	102.2	105.8	102.8	101.1	96.9	100.2	101.4
o cümlədən								
neft-qaz sektoru	90.2	94.9	100.9	97.1	100.6	100.1	94.7	100.9
qeyri-neft sektoru	109.4	109.7	109.9	107.0	101.1	95.6	102.8	101.9
məhsul və əlavə dəyər vergisi	108.3	106.9	108.5	104.9	103.7	95.6	102.5	101.3

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/>

Yuxarıda qeyd olunan cədvəllərdə 2011-2018-ci illər üzrə iqtisadiyyatda neft və qeyri-neft bölgələrində Ümumi Daxili Məhsulunun həcmi qeyd olunmuşdur. Həmin cədvəllərdən göründüyü kimi, 2011-2014-cü illərdə artım, ancaq 2015-ci ildən isə geriləmələr müşahidə olunur. Maraqlı olan isə əsas geriləmə neft sektorunda baş verir, lakin qeyri-neft sektorunda isə azda olsa artım görülür. Ümumi Daxili Məhsuldə isə artım 2013-cü ildə yüksək dövrünə çatmış, 2016-cı ildə isə geriləmə dövrü ilə müşahidə olunur.

Azərbaycan Respublikasında 2011-ci ildə qeyri-neft sahələrinin də istehsal edilmiş 50.1 milyard manatlıq ÜDM-in 48.3 faizi və ya 24.2 milyard manatı qeyri-neft sektorunun payına düşmüşdür. Burada qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin qeyri-neft sektorunda əlavə dəyər istehsalı əvvəlki ilə nisbətən 9.4 faiz artmışdır. Azərbaycanın regionlarında qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün yaradılan şəraitə misal göstərmək olar ki, Tovuzda, Ağcabədidə açılan süd zavodları, İmişlidə Yem və Bitki yağları istehsal edən fabrikləri, Ağsu rayonunda Çörək, Şirə və Şərab zavodları və digər rayonlarda açılan zavod və fabriklər qeyri-neft sektorunun inkişafına dəstək olur [12].

2012-ci ilin Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin və İqtisadiyyat Nazirliyinin verdiyi hesabatda əsasən Azərbaycanda qeyri-neft sektoruna təxminən 11690.5 mln manat investisiya edilmişdir. 2011-ci illə müqayisədə bu 1961.6 mln manat çox deməkdir. Kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatı təxminən 10% yaxın, qeyri-neft sənayesi 8% dən bir qədər çox, tikinti, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və nəqliyyat və anbar təsərrüfatı birlikdə 40%-a yaxın yerdə qalan bölmələr isə (Turistlərin yerləşməsi və ictimai iaşə, informasiya və rabitə, sosial və digər xidmətlər və o cümlədən qeyri – neft sektorundan daxil olan vegilər) təxminən 42% yaxın təşkil edir. Qida, rezin və platmas məhsulları, metallurgiya və qeyri–neft sektorunun digər bölmələrində inkişaf etməsi həmin sahənin inkişafına müsbət təsir etmişdir. Nəqliyyat xətti üzrə yük daşımalarda əvvəlki illərlə müqayisədə 3,5 faiz artmış burada dəmir yoluna düşən artıq 3,2 faiz olsada hava nəqliyyatında artım 16 faiz ərafında avtomobil ilə 7% olmuşdur. Azərbaycanın böyük bir logistika mərkəzinə çevrilməsi üçün yaradılan Avropa-Qafqaz-Asiya (TRASEKA) beynəlxalq nəqliyyat yolu ilə daşınan yüklərin həcmi 5,6 faiz artaraq 51,9 milyon ton olmuşdur.

2013-cü ilin yanvar-dekabr ayları ərzində ölkənin qeyri-neft sektorunda 32637.9 milyon manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 59%-dən çoxu sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür. Həmin dəyərlərin əsas bölgüləri; kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatlarının payına 9,4%, qeyri-neft sektoruna sənayesi 8,2%, tikinti üzrə faiz 20,9, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri qeyri-neft sektorundan 12,5%, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı 8,5%, turistlə-

rin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə 3,2%, informasiya və rabitə 3,1%, sosial və digər xidmətlər 26,0%, məhsuldan və idxaldan daxil olan xalis vergilər 8,1% təşkil edib [12].

2014-cü ilin sonunda ölkənin qeyri-neft sektorunda 32637.9 milyon manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 59%-dən çoxu sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür. Həmin dəyərlərin əsas bölgüləri; kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatlarının payına 9,4%, qeyri-neft sektoruna sənayesi 8,2%, tikinti üzrə faiz 20,9, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri qeyri-neft sektorundan 12,5%, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı 8,5%, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə 3,2%, informasiya və rabitə 3,1%, sosial və digər xidmətlər 26,0%, məhsuldan və idxaldan daxil olan xalis vergilər 8,1% təşkil edib.

2015-ci ildə Bu dövrə manatın dollara nisbətən baha olması daxili istehsalata mənfəi təsir etməsi və devalvasiyadan sonra iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun inkişafının artmasına güclü oynamışdır. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin qeyri-neft sektorunun 2015-ci ilin inkişafı ilə bağlı hesabatda bildirilir ki, ötən illər nisbətən daha güclü artım göstərmişdir. Həmin dəyərlərin əsas bölgüləri; kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatlarının payına 9%, qeyri-neft sektoruna sənayesi 8,4%, tikinti üzrə faiz 17,5, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri qeyri-neft sektorundan 14,4%, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı 7,8%, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə 3,9%, informasiya və rabitə 2,9%, sosial və digər xidmətlər 27,9%, məhsuldan və idxaldan daxil olan xalis vergilər 8,4% təşkil edir [12].

Azərbaycan neftinin dünya bazarında qiyməti 2016-cı il – 40,68 sent, 2017-ci il – 52,51 sent, 2018-ci il – 69,72 sent olmuş və 2015-ci ildən sonrakı illərdə aydın görünür ki neftin qiymətində nisbi olaraq stabillik olsada böhrandan öncəki qiymətdən demək olar ki, 2,5 dəfə aşağıdır. Buradan aydın görünür ki ölkənin bütdcəsini neftdən asılı saxlamaq effektiv deyildir [9]. 2016-cı ildə yanvar-dekabr ayları ərzində iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda 28.5 milyard manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 57.3%-i sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür. Həmin dəyərlərin əsas bölgüləri; kənd, meşə və balıqçılıq təsərrüfatlarının payına 9,0%, qeyri – neft sektoruna sənayesi 7,7%, tikinti üzrə faiz 14,8%, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri qeyri – neft sektorundan 17,1%, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı 10,4%, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə 4,0%, informasiya və rabitə 2,7%, sosial və digər xidmətlər 25,4%, məhsuldan və idxaldan daxil olan xalis vergilər 8,9% təşkil edir.

2017-ci ilin Azərbaycan Respublikasının Gömrük Komitəsinin statistik hesablarına əsasən ölkə qeyri-neft sektoru üzrə 2017-ci ildə 1,538 milyard ABŞ dolları dəyərində Rusiya Federasiyası, Türkiyə Cümhuriyyəti, İsveçrə Konfederasiyası, Gürcüstan və İtaliya Respublikalarına məhsul ixrac etmişdir. Bu isə ötən ilə nisbətən 24 % artım deməkdir. Azərbaycan əsas qeyri-neft sektoru üzrə ixrac olaraq, 151.6 million ABŞ dolları ilə kənd təsərrüfatı olan pomidor birinci, ikinci yeri 125.4 milyon ABŞ dolları ilə qiymətli metal olan qızıl və qabığı təmizlənmiş fındıq 114.5 milyon ABŞ dolları ilə üçüncü olmuşdur. İxrac olunan məhsulların çeşidləri 2016-cı ilə nisbətən çeşid sayı 9 % artmışdır. Coğrafi baxımından isə dünyanın 114 ölkəsinə əhatə etmişdir. 2017-ci ildə ixrac olunan məhsulların ardıcılığı ilə qeyd edə bilərik ki, kənd təsərrüfatında meyvə-tərəvəz (xurma, tomat (pomidor), qabığı təmizlənmiş meşə fındığı, alma) 503 milyon, para metal, alüminium, plassmas və onlardan əmələ gələn məhsullar isə birlikdə 302 milyon dollar, kimya sənayesi 80 milyon, pambıq, şəkər tozu, çay, tütün və tütün məhsulları 101 milyon dollar ölkə iqtisadiyyatına gəlir gətirmişlərdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə daxilində 2017-ci il ərzində iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru əlavə olaraq bir necə milyon manatlıq dəyər yaratmış və ümumilikdə 56.5%-i sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür. Həmin dəyərlərin əsas bölgüləri; kənd, meşə və balıqlıq təsərrüfatlarının payına 5,6%, qeyri-neft sektoruna sənayesi 40,1%, tikinti üzrə faiz 9,5%, ticarət, nəqliyyat vasitələrini təmiri qeyri-neft sektorunda 10,4%, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı 6,8%, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə 2,3%, informasiya və rabitə 1,6%, sosial və digər xidmətlər 16,4%, məhsuldan və idxaldan daxil olan xalis vergilər 7,2 % təşkil edir.

2018-ci ildən başlanan davamlı iqtisadi islahatların nəticələri

Turizm sektoru

2018-ci ildə ölkə iqtisadiyyatı müəyyən inkişaf mərhələsi keçmiş, ölkə Prezidentinin dövlət sektorun keçirilən islahatları nəticəsində bir sıra dövlət agentliyinin yaradılması, qeyri-neft sektorunun ölkə gəlirlərinin artırılmasına nail olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Turizm Agentliyi, Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi və digər dövlət sektorları xüsusilə ixrac və turizm hesabına qeyri-neft sektorunun inkişafında xüsusi tədbirlər görülmüşdür.

20 aprel 2018-ci ildə Azərbaycan Respublikasının "Mədəniyyət və turizm sahəsində dövlət idarəçiliyi təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında Sərəncam"ına əsasən Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi əsasında Azərbaycan Respublikasının Dövlət Turizm Agentliyi yaradılmışdır. Bunun nəticəsi olaraq, Turizm Agentliyinin gördüyü işlərin nəticəsində ölkəyə gələn turistlərin sayında artım müşahidə olun-

muşdur. 2018-ci ildə ölkəyə gələn turistlərinin sayında əvvəlki illərlə müqayisədə artım müşahidə olunur. Azərbaycan Respublikası 2018-ci ildə təxminən 3 milyon nəfər turist qəbul etmişdir. Həmin qonaqlar ölkədə 2 milyard ABŞ dolları pul xərcləmişdir. Əsas turistlər qonşu ölkələrdən şimal qonşumuzun (Rusiyanın) payına düşür 31%. Cənub qonşumuz olan İrandan gələn turistlər ən çoxu Novruz bayramında gəlir və bu il onların 245,100 nəfər olmuş bu da öz növbəsində 8,6%-dir. Gürcüstan və Türkiyə isə müvafiq olaraq 20,9% və 10,1% olmuşdur. Digər ölkələrdən gələn turistlərin faiz nisbəti 29,2% dir. Bura BƏƏ, Səudiyyə Krallığı, İraq, Ukraniya və digər ölkələrdən gələn turistlərdir [12].

Azad Ticarət Zonası

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 18 may 2018-ci ildə "Ələtün azad iqtisadi zonaya çevilməsinə dair" verdiyi sərəncamında Azad iqtisadi zonada fəaliyyət göstərən fiziki və hüquqi şəxslərin işlərinin yerli və beynəlxalq qanunlarla tənzimlənməsi, Azad Zonaya yerli və xarici investorların cəlb olunması, orada fəaliyyət göstərən şirkətlərə beynəlxalq qanunlar şəraitində xidmətlərin göstərilməsi əmələ gələcək mübahisələrdə beynəlxalq qanunların üstün tutulması, Azad Zonanın maliyyələşdirilməsi - əsasən təbii qonulan rüsumlar və digər ödənişlər vasitəsi ilə həyata keçirilməsi, "Azad Zona"nın səlahiyyətli qurumu onun ərazisində fəaliyyət göstərən sahibkarlığa və investorların fəaliyyəti həyata keçirilməsi üçün lisenziyalar və icazə qaydaları göstərir. Vergilərin tənzimlənməsi Azad Zonada fəaliyyət göstərən fiziki və hüquqi şəxslərə aid heç bir vergilər təbii qonulmur. Qeyd olunan zonaya idxal edilən məhsullara, xidmətlər və işlər gömrük rüsumları təbii qonulmur. Qeyd olunan faktorların hər biri Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda logistika və yükdaşmaların inkişafına təsir etməkdir.

Yaşıl Zona

Azərbaycan Respublikasının Gömrük fəaliyyətini və ixrac sitimulunun artırılması məqsədi ilə Gömrük məacəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilmişdir. Həmin dəyişiklikdə ölkə ərazisinə gətirilən və ölkədən aparılan məhsulların, göstərilən xidmətdə istifadə olunan nəqliyyat vasitələrinə tədbiq olunan qaydalarda "bir pəncərə" prinsipinin tədbiq olunması ilə beynəlxalq ticarətin, o cümlədən logistika xidmətinin inkişafına müsbət təsir etməsinə nail olmaqdadır.

Gömrük sərhədindən keçirilən mallar və nəqliyyat vasitələrinin gömrükdə rəsmiləşdirilməsinə asanlaşdırılmasında "yaşıl, mavi, sarı və qırmızı" rənglərin tədbiq olunmasıyla ölkədə ixracə yönəlik çalışan hüquqi və fiziki şəxslərin işlərinin sadələşməsinə nail olmaqdadır. Qeyd olunan qaydaların tədbiq olunmasıyla Gömrük orqanlarının beynəlxalq əməkdaşlığına imkan yaratmaqla Azərbaycanın bir logistika mərkəzinə çevrilməsinə çalışmaqdadır.

Qeyd olunan islahatlarla gömrük orqanlarının fəaliyyətində yüklərin daşınmasında əmələ gələn risklərin idarə olunmasında yuxarıda qeyd olunan rənglərin xüsusi önəmi vurğulmaq lazımdır. Risk qrupuna təkcə məhsullar deyil həm əməkdaşlıq, informasiya mübadiləsi, göndərilən məhsull haqqında ilkin e-məlumatın bazaya daxil olunması və ticarət təchizat zəncirinin dəqiqi və maneəsiz hərəkətinə çalışmaqdır. Fiziki şəxslər gömrük sərhədindən keçəndə gömrük sərhəd buraxılış məntəqələrində əsasən ikikanalı – “Yaşıl kanal” və “Qırmızı kanal” – buraxılış sistemləri istifadə olunur. “Yaşıl kanal” buraxılış sisteminə fiziki şəxslər tərəfindən malların şifahi formada bəyan edilməsi, “Qırmızı kanal” sisteminə mallara dair sadələşdirilmiş bəyannamə yəni yazılı formada bəyan edilməsi üçün nəzərdə tutulur [3].

Azexport.az

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 19 sentyabr 2018-ci ildə № 497 “Qeyri-neft sektorunda rəqəbatqabiliyyətli daxili istehsalın dəstəklənməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” verdiyi sərəncamda ölkənin qeyri – neft sektorun daxili və xarici bazarda sürətli inkişafına, o cümlədən rəqəbatə davamlı olmasına, xarici bazardan asılılığın azaldılmasına, mikro, kiçik və orta sahibkarlığının inkişafına və daxili istehsalatın xarici bazara çıxmasına görə “www.azexport.az” və “www.enterpriseazerbaijan.com” internet portallarının vasitəsi ilə xaricdən maliyyənin qeyd olunan sektora investisiya edilməsinə şərait yaratmaq, bununla bağlı dövlət qurumlarının ölkənin qeyri-neft sektorunun inkişafına cəlb olunmaları və öz səlahiyyətləri çərçivəsində irəli gələn işləri qeyd olunmuşdur [10].

2018-ci ildə azexport.az saytı vasitəsi ilə 514,1 milyon manatlıq məhsul ixrac olunmuşdur. Bunlardan Rusiya Federasiyası 16,8 % hissə ilə birinci yerdədir, ilk üçlüyü ABŞ – 8,6% və Türkiyə Cümhuriyyəti isə 5,4% təşkil edirlər. Digər yerləri isə Hindistan 4,3%, Ukrayna 4,1%, Böyük Britaniya 3,7%, İran 3,6%, Səudiyyə Ərəbistanı 3,6%, Birləşmiş Ərəb Əmirliyi 3% və İsrayil Dövləti – 2,4% dir [4].

Qeyd etmək olaraq ki, 2017-ci illə müqayisədə 2018-ci ildə 5 əsas ixrac ölkələri Rusiya Federasiyasına ixrac (552,8 milyondan 619,2 milyona) çatmışdır, Türkiyəyə isə (292,2 milyondan 334,9 milyona), İsviçərə Konfederasiyası (143,5 milyondan 135,4 milyona) və Gürcüstan Respublikası (137,5 milyondan 124,5 milyona) isə 2017 – ci illə müqayisədə həmin ölkələrə ixracda azalma baş vermişdir. 2018 – ci ildə Qazaxstan Respublikası 2017 – ci ildə olan İtaliya Respublikasını əvəz etmişdir və həmin ölkəyə Azərbaycandan ixrac olunan qeyri – neft sektoru olan məhsullar 32,8 milyondan 44,6 milyona çatmışdır [4].

Qeyri-neft sektoru potensialının inkişafına təsir edən amillər

Azərbaycan Dəmir Yolları QSC ölkəni Starateji Yol Xəritəsinə uyğun olaraq Azərbaycanı dünyada bir logistika mərkəzinə çevirmək üçün 13-15 noyabr 2019-cu il tarixdə Türkiyənin İstanbul şəhərində təşkil olunan “Logistrans – 2019” nəqliyyat və logistika sərəncamında iştirak etmişdir. Həmin tədbirdə dünyanın müxtəlif ölkələrində nəqliyyat şirkətləri və nəqliyyat texnologiyaları təqdim edən beynəlxalq kompaniyalar öz məhsullarını təqdim etmişdir. Qeyd olunan sərəncamda “ADY” QSC ziyarətçilərə son illərdə Azərbaycanın həyatı keçirdiyi layihələr haqqında “Bakı-Tbilisi-Qars”, “Şimal-Cənub”, “Şərqi-Qərbi” və “Cənub-Qərbi” məlumat vermişdir. Qeyd olunanlar Azərbaycanın yük daşımada bir tranzit ölkəsinə çevrilməsinə çalışmışdır [6].

2019-cu il Nəqliyyat, logistika və yük daşıma xidmətləri üçün təşkil olunan sərəncam uğurlu keçirilmişdir. Belə ki, Özbəkistanın paytaxtı Daşkənddə 15 ölkənin 70 nəqliyyat və logistika şirkəti 16-cı beynəlxalq “Nəqliyyat və Logistika-“TransUzbekistatn-2019” sərəncamında iştirak etmiş və Qeyd olunan sərəncamda Azərbaycanın “ACSC Logistes” MMC təmsil olunması ölkənin Mərkəzi Asiya ilə Qara Dəniz hövzəsi ilə bir körpü olmasına çalışmışdır [7].

Azərbaycanda hər il ənənəvi təşkil olunan Xəzər Beynəlxalq Nəqliyyat, Tranzit və Logistika sərəncamı 2020-ci ildə 22-24 aprel tarixində keçiriləcəkdir. Hər il tədbirdə yerli və xarici şirkətləri iştirak edirlər. Yerli şirkətlər Abşeron Logistika Mərkəzi, AS Prof Logistika MMC, Azərbaycan da İxrac Təşviq Investisiya fondu və xarici şirkətlərdən isə Rusiyanın Federasiyasının müxtəlif dövlət və özəl şirkətləri, Qazaxıstanın “Trans Logistika Kazaxstan”, Belarusiyanın Brest Elektrotexniki Zavodu MMC, və digər ölkələrdə iştirak etmişdilər [13].

Xarici logistika və yükdaşıma investorların Azərbaycana marağın artmasına nümunə olaraq Türkiyənin dünya markası olan “Ulduz” Logistrans şirkəti MDB ölkələrində Moldava və Gürcüstandan sonrada Azərbaycanda ofisini açmışdır. Həmin şirkətin Polşa və Balkıyanı ölkələrdə öz ofislərini açmışdır. Qeyd olunan şirkəti Rusiya və Qazaxstan bazarında illik yükün daşınmasında 10% təşkil edir. Azərbaycan vasitəsi ilə bu daşımaların 20% çatmasını planlaşdırır.

Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin 2018-ci ildə verdiyi Sərəncamda Abşeron Logistika Mərkəzinin Azərbaycanın yükdaşıma sahəsində inkişafın ən önəmli yerinin olduğunu və Qaradağ rayonu ərazisində yerləşən Heybət dəmir yolu stansiyasını “Abşeron” adlandırılması xüsusi bir faktor olaraq qeyd etmək olar [11].

Abşeron Logistika Mərkəzinin illik yükdaşıma gücünü 11 milyon tona çatdırılmağı və bu yükdaşımada ölkədə kənd təsərrüfatının ixrac potensialı

nın inkişafına nail olmaqdadır. Layihə Qafqazın ən böyük logistika mərkəzi olaraq ümumilikdə 35 hektar ərazini əhatə edəcəkdir. Mərkəzin Bakı – Tbilisi – Qars, Şimal – Cənub və Cənub – Qərb dəmiryollarının kəsişməsində yerləşməsi ölkə Avropa – Asiya ticarət əlaqələrinə də bir logistika mərkəzinə çevrilməsində böyük imkanlar açacaqdır. Mərkəzin açılması orada 300 dən yuxarı işçinin cəlb olunmaqla yeni iş yerlərinin açılmasına imkan yaradacaqdır. Gömrük sistemində tətbiq edilən “bir pəncərə” və “Yaşıl” xətt sistemləri yüklərin çəvik və asan daşınmasına və Abşeron Logistika Mərkəzinin müxtəlif funksional imkanlarından tam istifadə etməyə imkan yaradacaqdır [5].

Aşağıda qeyd olunan statistik məlumatlarda “Nəqliyyat üzrə əsas makro göstəricilər” göstərilmişdir. Həmin göstəricilərdə qeyd etmək olar ki, nəqliyyatın inkişafı 2011-ci ildən 2018 – ci ilə qədərki dövr ərzində inkişaf etmişdir. Burada əsas olaraq yeni iş yerlərinin açılmasında və orada çalışan işçilərin orta əmək haqqında da artım müşahidə olunur. Ancaq cəlb olunan investisiyada 2011-ci ildən 2013-cü ilə qədər artım olsa da 2014-cü ildən 2018-ci ilə kimi nisbətən zəifləmə hissə edilir.

Cədvəl 4

Nəqliyyat üzrə əsas makro göstəricilər

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Əlavə dəyər (cari qiymətlərlə) milyon manat	2,619	2,694	2,549	2,616	2,242	4,076	4,719	5,033
Ünvan məhsul (cari qiymətlərlə) milyon manat	2,238	2,156	1,903	1,863	2,423	3,281	3,860	4,078
Xalis məhsul (cari qiymətlərlə) milyon manat	1,813	1,724	1,446	1,396	1,860	2,162	2,935	3,071
Məhsulda qalacaq orta illik sayı, min ədəd	113.4	117.3	122.3	120.2	127.3	123.8	128.1	128.8
Orta əyləncə məhsul (cari qiymətlərlə) milyon manat	44.7	51.2	53.6	53.0	57.6	64.9	73.4	80.7
Əsas fondlar (daxilə qoyulmuş) milyon manat	6,581	8,156	8,951	9,124	10,301	11,582	12,404	12,844
Əsas kapitala investisiyalar, milyon manat	5,569	5,610	3,360	5,432	5,193	3,391	1,754	1,923
Ötə illərlə müqayisədə nəqliyyatın sürəti (səhə, saat)								
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Əlavə dəyər	5.1	4.9	4.4	4.5	6.0	6.7	6.7	6.3
Ünvan məhsul	5.5	5.1	4.3	4.5	6.6	7.6	7.4	6.8
Xalis məhsul	4.7	4.4	3.6	3.4	5.4	6.5	6.5	5.6
İşçilərin orta illik sayı	8.2	7.9	8.1	7.9	8.4	8.1	8.2	8.1
Orta əyləncə məhsul (cari qiymətlərlə)	122.7	126.4	126.2	119.3	123.3	129.9	138.9	148.2
Əsas fondlar	8.9	9.7	9.4	8.2	8.3	8.1	6.1	6.7
Əsas kapitala investisiyalar	8.9	9.7	19.8	19.9	13.8	8.8	10.2	11.7

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/transport/> (nəqliyyat üzrə makro göstəricilər)

Yuxarıdakı cədvəldə aydın olur ki, Avropa – Asiya nəqliyyat dəhlizində ölkədə daşıyan yüklərin Azərbaycanı aid olan hissəsində 2011, 2012 və 2013 illərdə artım olduqda 2014 – cü ildən başlayaraq daşımada geriləmə mövcuddur. Geriləmə əsas olaraq Dəmir və dəniz yolunda olduğu halda Av-

tomobil yük daşımada isə artım hissə olunur. Ölkə Prezidentinin cənab İlham Əliyevin verdiyi fərman və sərəncamla nəqliyyat sektorunda inkişaf nail olmaqdadır.

Cədvəl 5

Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizində nəqliyyatın inkişafı (Azərbaycan hissəsində)

	2011	2012	2013	2014	2015	2017	2018
Tikilən dəmiryol, min ton	53,913	56,868	59,841	58,191	52,248	58,802	52,733
Dəniz yolu	20,139	21,332	21,370	19,890	13,521	13,830	13,074
Özünü	10,311	10,367	10,236	9,362	6,067	6,992	7,421
Avtomobil	23,457	25,170	27,435	28,999	30,652	31,400	32,240
Tranzit yük daşıyan, min ton	16,236	15,719	14,757	12,798	9,884	7,997	10,180
Dəniz yolu	7,878	7,393	6,632	4,562	3,927	3,789	3,346
Özünü	8,364	8,326	8,125	8,296	5,967	4,208	6,840
Avtomobil							
Tikilən dəmiryol, milyon ton-km	13,996	13,883	13,807	13,216	10,956	9,917	11,427
Dəniz yolu	6,640	6,719	6,361	5,676	4,557	3,723	4,158
Özünü	6,061	6,057	6,013	3,717	2,354	1,990	3,020
Avtomobil	2,893	3,107	3,613	3,823	4,643	4,154	4,249
Tranzit yük daşıyan, milyon ton-km	7,856	6,916	6,511	5,647	4,368	3,588	4,566
Dəniz yolu	3,807	3,633	3,297	2,336	2,190	1,975	1,758
Özünü	4,043	3,283	3,214	3,311	2,178	1,613	2,808
Avtomobil							

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/transport/> (Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi).

Yuxarıda qeyd olunan digər cədvəldə daşıyan yüklərin Azərbaycan hissəsindən keçən hissəsində 2011–2014-cü illərdə artım müşahidə olunur. Ancaq 2015–2018-ci illərdə isə nisbətən zəifləmə görünür. Onuda qeyd etmək lazımdır ki, əgər dəniz və dəniz nəqliyyatında geriləmə olmasına baxmayaraq avtomobil nəqliyyatında artım var. Bu isə Azərbaycan Respublikasının yeni infrastrukturuna etdiyi investisiyaların real göstəricisidir. Dəniz və dəniz yollarının daşıyan yüklərində azalmanın əsas faktoru olaraq bildirmək olar ki, Azərbaycan dəniz yollarının yenidən qurma işlərinin görülməsi və yeni Ələt portunun tikilməsi daşıyan yüklərdə bəzi azalmalar müşahidə olunur. Bu azalmanın qarşısının alınmaq üçün təmir tikinti işlərini tezliklə başa vurmaq və özəl sektoru bir başa investisiyasını təmin etmək lazımdır.

Nəticə

Azərbaycanın 2011-ci ildən qeyri-neft sektorundan gələn gəlirləri ilə 2018-ci ildə artan imkanları və turizm sektorunda 30% artım, ölkənin logistikada tranzit bir mərkəzə çevrilməsində qəbul olunan Strateji yol xəritəsinin uğurlu inkişafı, həmçinin Respublikada istehsal olunan qeyri-neft sektorunda olan məhsulların Azexpot vasitəsi ilə dünyaya çıxışını təmin etməklə 44,6 milyon dollara çatması, ixracda logistik təminatın mövcud vəziyyəti düzgün qiymətləndirilməsi statistik rəqəmlərlə qeyd edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın qeyd olunan inkişafı iqtisadiyyatı pik nöqtəsi deyildi. İnkişaf etmək üçün lazımı tədbirlərin və Strateji Yol Xəritəsində qəbul olunan hədəfləri həyata keçirilməsi labudur.

Azərbaycan iqtisadiyyatın inkişafına təsir edən amillərdən biri iqtisadiyyatın liberallaşması və dövlət bu sahədə öz rolunu bəzi bölmələrdə azaltmalı və ya bütövlüklə iştirak etməməlidir. Qeyri-neft sektoruna azad rəqabətin formalaşdığı bazarda iqtisadi inkişaf sürətli olacaq və bu sahədə çalışanların sayı və əmələ gətirdiyi dəyərlər çoxalacaqdır.

Ədəbiyyat

1. "Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış" İnkişaf Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.-Bakı, 2012, 29 dekabr.
2. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi.-Bakı,2016.-947 səh.
3. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi.-Bakı, 2011. –128 səh.
4. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İslahatların Təhlili Və Kommunikasiya Mərkəzinin İxrac İcmalı Jurnalı. – Bakı, 2019 yanvar. – 29 səh. – S 5.
5. www.absheronport.az.
6. www.ady.az.
7. www.asko.az.
8. www.cesd.az.
9. www.cbar.az.
10. www.economy.gov.az.
11. www.president.az.
12. www.stat.gov.az.
13. www.transcaspian.az.